

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Здійснюючи політику регулювання і стимулювання інноваційного розвитку, держава змушена постійно вирішувати проблему балансу розподілу суспільних ресурсів. Традиційна дилема суспільного вибору встановлення співвідношення між виробництвом продукції споживчого і виробничого призначення ("гармати чи масло") перетворюється сьогодні на тріаду "гармати, масло чи наука". Вкладаючи кошти в стимулювання споживчого попиту, суспільство відволікає їх від інвестиційного й інноваційного напрямів (точніше, ці кошти використовують на поновлення інвестиційного потенціалу тривалим шляхом, суттєво втрачаючи обсяг). Рішення про концентрацію коштів на реалізацію інноваційних проєктів, своєю чергою, веде до відносного зменшення обсягів споживання та поточного виробництва й інвестування. Проте, як зазначав ще М. Туган-Барановський, у довгостроковій перспективі саме технологічні зміни формують сукупний попит[1]. Отже, вкладаючи кошти в інновації, суспільство закладає основи довгострокової стратегії формування внутрішнього ринку товарів споживчого та виробничого призначення.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі висвітлені різні підходи до визначення національної інноваційної системи, зокрема у працях Л. Антонюк, Я. Жаліло, В. Нежиборця, А. Поручника, Л. Федулової, М. Шарко [1, 3, 4, 6, 8, 9]. Принципам обґрунтування концепції національної інноваційної системи в різних країнах присвячено праці іноземних вчених М. Бунчука, Р. Нельсона, П. Шапіри [2, 10, 11].

Разом з тим, актуальними залишаються питання формування та реалізації інноваційної моделі розвитку економіки в Україні в сучасних умовах.

Метою статті є аналіз сучасного стану інноваційної діяльності в Україні та визначення основних напрямів і проблем реалізації інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Стан інноваційної діяльності в Україні більшістю експертів-науковців визначається як кризовий і такий, що не відповідає сучасному рівню інноваційних процесів у промислово-розвинених країнах та потребам інноваційного розвитку. Стабільне скорочення реальних обсягів фінансування науково-технічного комплексу та відсутність дійової державної науково-технічної стратегії не дають підстав для висновку про наявність реального підґрунтя для переходу до інноваційної моделі розвитку. Реформування науково-технічного комплексу побудовано за принципом частих змін цілей та завдань, без врахування загальновідомих факторів функціонування та розвитку науково-технічного потенціалу: активної та передбачуваної державної підтримки, формування попиту на наукові досягнення з боку реального сектору економіки тощо[9]. У даному контексті необхідно зауважити, що навіть найдосконаліші засоби державної підтримки інноваційної діяльності виявлятимуть свою неефективність у разі збереження в країні макроекономічного середовища, несприятливого для розвитку і поширення інновацій.

У структурі наукових організацій України зростає частка науково-дослідних організацій та вищих навчальних закладів і, навпаки, зменшується - конструкторських організацій, дослідних заводів, проєктних та проєктно-пошукових організацій, науково-дослідних та конструкторських підрозділів на промислових підприємствах. Це негативно позначається на можливостях матеріалізації наукових розробок, свідчить про погіршення готовності наукового сектору до супроводу інновації протягом усього її життєвого циклу. Середня чисельність працівників наукових організацій постійно зменшується. Останніми роками суттєво збільшилася кількість наукових організацій соціогуманітарного профілю,

водночас намітилася негативна тенденція зменшення кількості наукових інституцій, що спеціалізуються в галузі технічних наук (хоча їх питома вага – близько 60 %, залишається найбільшою).

За роки незалежності в Україні відбулися суттєві зміни структури фінансування науково-технічних розробок: питома вага коштів Державного бюджету зменшилася з 47-48 % у 2006-2011 роках до 30 % у 2011 році та 28 % у 2012 році. При тому, що питома вага коштів замовників-підприємств України залишалася майже незмінною (а у 2012 р. замовлення скоротилися навіть у фактичних цінах), частка фінансування за рахунок іноземців збільшилася за 2005-2012 рр. більш ніж удвічі – до 25 %. Такі структурні зміни свідчать про посилення фрагментарності інноваційного процесу в Україні. Оцінка вартості інтелектуальних благ відбувається на недосконалому ринку, відірвано від потенційного економічного ефекту від впровадження інновації. Це деформує стимули для удосконалення виробництва інтелектуального продукту – основи інновацій. У 2012 р. вперше за обсягами та часткою в загальному фінансуванні іноземне фінансування було більшим, ніж із Державного бюджету за розділом “Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу”. Але фактично обсяг іноземної грошової підтримки вітчизняної науки ще вищий, оскільки через особливості статистичного обліку цей показник занижений приблизно на 20-30 % [12].

Безперечно, залучення зарубіжного фінансування дає можливість забезпечувати виживання наукових установ, оснащення їх сучасним обладнанням, підтримки рівня життя науковців. Проте слід пам'ятати, що вивезення інтелектуального продукту за кордон на ранній стадії інноваційного процесу веде до втрати синергетичного ефекту інновації. Де-факто відбувається “приватизація” результату діяльності наукового колективу, підгрунтя для отримання якого, як правило, було створено за допомогою бюджетного фінансування. Особливо небезпечним видається поширення форм “неформального” фінансування наукових розробок через готівкові гранти чи оплату зарубіжних поїздок науковців, що може, за нинішньої нерегульованості вітчизняної системи захисту інтелектуальної власності, вести до прямої некомпенсованої втрати національного інтелектуального продукту. Вельми показово, зокрема, що на тлі значного збільшення обсягів іноземного фінансування зменшувався експорт науково-дослідних і дослідно-конструкторських послуг. Так, у 2007 році він становив 76,0 % порівняно з 2005 р. Підвищення кваліфікованості менеджерів та комерціалізація наукової діяльності цілком можуть призвести (і призводять) до підвищення “ефективності” відпливу з країни інтелектуального капіталу. У Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України, прийнятою Верховною Радою України у 2007 р., передбачалося довести мінімальний обсяг бюджетних асигнувань на науку у 2009 р. до 1,7 % ВВП, у 2010 р. – до 2,5 %. Фактично у 2011 р. на фінансування науки було заплановано виділити 0,31 % (насправді ж виділено 0,26 % ВВП), у 2009 р. було виділено 0,23 % ВВП, у 2010 р. – заплановано 0,24 %. У 2010-2012 рр., коли потреба створення передумов для переходу до інноваційної моделі розвитку вже перейшла у стадію предметного обговорення та навіть була зафіксована в низці офіційних документів, частка бюджетного фінансування української науки у ВВП була найнижчою за останнє десятиріччя. Згідно з висновками Кабінету Міністрів України, на сучасному етапі щорічні фактичні потреби на здійснення науково-технічної та інноваційної діяльності задовольняються не більше ніж на 16 % [12]. А це обумовлює, в свою чергу, загрозу втрати Україною можливостей розвивати та реформувати в подальшому свою економіку на сучасній науково-технологічній та інноваційній основі. Як досить перспективний засіб підтримки наукової та інноваційної діяльності можна розглядати комплекс податкових та інших пільг, що надаються виконавцям відповідних робіт.

Кошти, які залишаються у них внаслідок цього, є фактично коштами Державного бюджету, які цільовим призначенням залишаються в розпорядженні зазначених суб'єктів. Пільги для інноваційної діяльності дещо поліпшують ситуацію в науковій та інноваційній

сферах. За підрахунками, оприлюдненими Кабінетом Міністрів України, загальна "вартість" наданих інноваційним підприємствам пільг мала становити у 2012 р. 468,0 млн грн. Проте понад 65 % цієї суми припадає на бюджетні втрати від звільнення від земельного податку закладів культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту. Вельми імовірним видається припущення, що частка власне наукових та інноваційних організацій у цьому переліку досить незначна [12]. Отже, реальний обсяг підтримки інноваційної сфери через механізми пільгового оподаткування перевищувати не варто.

За таких умов принципово важливим є запровадження правильних критеріїв та дієздатної системи контролю, які б забезпечили дійсно цільове використання цих коштів на розвиток наукової та інноваційної діяльності. Базовий закон у цій сфері „Про інноваційну діяльність” набрав чинності лише у 2008 р. Закон став важливим практичним кроком, який зафіксував рішучу налаштованість на надання пріоритетності інноваційним напрямкам розвитку української економіки. Відповідно до цього Закону, головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції. Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку інноваційної моделі розвитку економіки України. Згідно з Законом, державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, які реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних. Негативні тенденції у науковій сфері підкріплюються недосконалістю інституційного середовища, патентно-ліцензійної сфери. Тривалість та дорожня процедура патентної процедури та дефіцит коштів, які суб'єкти інноваційної діяльності спроможні виділити на її фінансування, обумовлюють популярність у національних заявників деклараційного патенту (80 % у 2010 р.), оскільки процедура його оформлення більш дешева і швидка. Такі патенти можуть бути легко анульовані в судовому порядку, тому не викликають особливої довіри у інвесторів і навряд чи можуть всерйоз сприйматися як засоби захисту інтелектуальних прав на інновації. Незадовільною є й діяльність щодо використання договорів про передачу прав на об'єкти промислової власності та їх використання. 62 % договорів у 2010 р. були договорами на знаки для товарів та послуг, 53,3 % з них стосувалися лікєро-горілчанних та тютюнових виробів. На реєстрації в Україні знаків для товарів і послуг зосереджується й активність іноземних фірм і компаній: нерезиденти складають 60-63 % як власників прав, так і правонаступників за договорами про передачу прав та продаж ліцензій. Чітко вирізняється орієнтація на захист прав інтелектуальної власності, що стосуються споживчих товарів [7].

Отже, спостерігається виражена тенденція спрямування патентно-ліцензійної діяльності в Україні на захоплення споживчого ринку, в той час як сектори, що мають бути підґрунтям інноваційного розвитку, практично не охоплені цими відносинами. Відтак необхідна активна державна регулююча та стимулююча політика у сфері впровадження нових механізмів стимулювання інноваційної і технологічної активності суб'єктів підприємницької діяльності та окремих винахідників. Про зацікавленість у доступі до внутрішнього споживчого ринку свідчить і діяльність міжнародних неурядових організацій. Вони часто відкрито лобюють інтереси певних зарубіжних виробничих чи торговельних корпорацій. Разом з тим майже непомітна їхня реальна допомога у формі навчання та підвищення кваліфікації українських спеціалістів, безоплатної поставки апаратури і обладнання для виявлення і реєстрації піратських і контрафактних товарів тощо.

Структурні зміни, що відбуваються протягом останніх років в економіці України, характеризуються стрімкою втратою позицій галузями, які визначають науково-технічний прогрес. Якщо скорочення частки галузей, що виробляють товари, у валовій доданій вартості є закономірним процесом, оскільки відображає відповідне зростання питомої ваги сфери послуг, то напрям і динаміка трансформації структури промисловості свідчать про прогресуюче технологічне відставання України від розвинених країн світу. Частка машинобудування та металообробки неухильно знижується, незважаючи на те, що понад 60 % становить виробництво сировинної та проміжної продукції[9].

Зазначена деформація структури промислового виробництва стала неминучим наслідком відсутності державної промислової політики та переорієнтації товаровиробників на наявний платоспроможний попит, передусім за кордоном. Через це преференції отримують галузі, які виробляють продукцію з низьким ступенем переробки.

Інноваційна діяльність є наслідком пошуку більш прибуткових сфер вкладення капіталу за умов падіння середньої норми прибутку. В умовах розриву виробничого та фінансового капіталів і недостатності останнього механізм ринкового стимулювання інновацій не спрацьовує[11]. Інновації досі не стали належним засобом підвищення конкурентоспроможності. Оцінка вартості інтелектуальних благ відбувається па деформованому ринку, відокремлено від потенційного економічного ефекту впровадження інновацій. Це не стимулює вдосконалення виробництва інтелектуального продукту — основи інновацій. У табл. 1 наведено основні фактори, що стримують розвиток інноваційної діяльності підприємств

Таблиця 1

Фактори, що стримують інноваційну діяльність вітчизняних підприємств[6]

Фактор	Частка підприємств, %
Нестача власних коштів	83,0
Недостатня фінансова допомога держави	56,6
Великі витрати па нововведення	55,9
Високий економічний ризик	38,9
Недосконалість законодавчої бази	37,7
Тривалий термін окупності нововведень	34,6
Відсутність коштів у замовників	31,7
Нестача інформації про нові технології	19,5
Відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами та науковими організаціями	18,5
Нестача інформації про ринки збуту	18,3
Відсутність кваліфікованого персоналу	17,2
Відсутність попиту на продукцію	16,0
Несприйнятливність підприємства до нововведень	14,5

З-поміж сприятливих чинників для впровадження інноваційної продукції та інноваційних технологій: здатність керівників підприємств і персоналу визначати та оцінювати економічні, соціальні, технологічні зміни у зовнішньому середовищі; орієнтація керівників на довгострокову перспективу, наявність чітких стратегічних цілей; розвинена система збуту і маркетингу, здатна оцінювати ринкові тенденції; безперервний пошук нових ринкових пропозицій; вміння аналізувати й реалізовувати нові ідеї[2].

Зовнішніми чинниками вливу є: старіння наявних товарів (скорочення життєвого циклу), виникнення нових потреб покупців, зміна (вплив моди) смаків і пріоритетів споживачів, підвищення рівня конкуренції[1].

Спроби здійснення галузевого "технологічного стрибка" за умов збереження загальної несприятливої підприємницької та інвестиційної ситуації в країні, надмірного фіскального тиску, неефективності інституційної структури економіки мають негативні наслідки. Запровадження пільгових режимів для окремих секторів посилює фіскальний тиск на інші сектори економіки України, спонукає до збільшення внутрішніх позик, продукція високотехнологічних галузей не знаходить збуту в інших галузях через значне технологічне відставання і відсутність мотивації використання, що суттєво знижує синергетичний ефект інновацій, ефективність таких "точок зростання" поглинається в суспільному масштабі витратністю інших секторів економіки.

Таким чином, модель створення локальних інноваційних осередків (у вигляді технопарків, технополісів тощо чи стимулювання винятково "високопродуктивних" галузей і виробництв) в Україні малоефективна через низьку сприйнятливості економіки до інновацій[8]. Така політика за сучасних умов не сприятиме зміцненню всієї економіки, а породжує зловживання і корупцію. Державне стимулювання інновацій пільговим оподаткуванням НДДКР та інноваціями без впровадження дієвих стимулів для інвестиційної діяльності (точніше – повного виведення інвестицій з-під оподаткування) спричиняє припинення розриву між наукою і виробництвом, марнування державних коштів. Така схема видається значно менш ефективною для запровадження інноваційної моделі розвитку, аніж надання податкових пільг для інвестиційної діяльності без пільгового стимулювання інновацій.

Тому найімовірнішим наслідком відриву виробництва інтелектуального продукту від матеріальних умов впровадження може стати його експорт, що не дозволяє вважати цей продукт інноваційним для України. До того ж, підвищення кваліфікованості менеджерів та комерціалізація наукової діяльності призводять до відтоку з країни інтелектуального капіталу.

Отже, в Україні за умов недосконалості ринкового механізму ціноутворення, фондового, товарного, кредитного, грошового та валютного ринків наразі не можна стверджувати про наявність автономних ринкових стимулів інноваційного розвитку.

Перехід до інноваційної моделі економічного розвитку потребує реалізації трьох основних завдань:

- розвитку конкурентоспроможного підприємницького сектора та його ядра — великих корпорацій, його здатності до концентрації і перерозподілу коштів у пріоритетні напрями[10];

- дотримання державних пріоритетів розвитку освіти, науки і технологій;

- повноцінної інтеграції у глобальну інноваційну сферу, світову торгівлю наукоємними товарами та інтелектуальною власністю.

Державна стратегія, орієнтована на забезпечення інноваційного розвитку України, повинна бути спрямована на виконання потрійного завдання:

- безпосереднє здійснення заходів національного та регіонального рівнів, які сприятимуть підвищенню якісних характеристик вітчизняного науково-технологічного потенціалу, інтенсифікації процесу опанування науковими знаннями та новими технологіями, всебічному розвитку людського капіталу;

- заохочення здійснення суб'єктами національної економіки інноваційної діяльності та інвестицій інноваційного спрямування з метою збільшення пропозиції інноваційних продуктів, технологій та знань;

- заохочення попиту суб'єктів національної економіки па інноваційні продукти, технології, знання, створення сприятливих умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність та побут населення [3].

Висновки. Отже, інноваційний розвиток України повинен базуватися на:

— провадженні цілеспрямованої державної промислової та інвестиційної політики, спрямованої на активізацію нововведень, як пріоритетної складової загальної стратегії соціально-економічного розвитку держави, забезпеченні єдності структурної та інноваційної політики;

— створенні сприятливих інституційних умов для інноваційної діяльності в країні: правового забезпечення інноваційної діяльності підприємств; запровадження дієвого пільгового режиму здійснення інноваційної діяльності; удосконалення механізмів фінансування інноваційної діяльності;

— застосуванні засобів захисту національного ринку, виробництва та капіталу, заохоченні їхнього розвитку, стимулюванні інноваційної спрямованості останнього;

— послідовному збільшенні сукупного попиту, вдосконаленні інфраструктури ринків з метою підвищення частки складних, наукоємних продуктів в особистому та виробничому споживанні;

— створенні умов для реалізації вітчизняними підприємствами наступальної стратегії па зовнішніх ринках, підтримки конструктивної конкуренції на внутрішньому ринку, яка заохочуватиме підприємства до інноваційної діяльності;

— диверсифікації організаційних форм функціонування національної економіки, забезпеченні співпраці малих, середніх та великих підприємств, підтримки провідних великих підприємств та об'єднань, які мають змогу реалізувати загальнодержавні інноваційні пріоритети, розвитку науково-виробничої кооперації, венчурного бізнесу, промислово-фінансової інтеграції, в тому числі — па міжнародному рівні;

— забезпеченні тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти з метою сприяння випереджувальному розвитку науково-технологічної сфери;

— конверсії "тіньових" капіталів та залученні "тіньового" сектора до сфери легального обігу фінансових ресурсів, інвестування і розширення па цій основі власних ресурсів підприємств для інноваційної діяльності;

— пріоритетному розвитку людського капіталу як основи майбутнього постіндустріального суспільства.

З огляду на це, модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики та запобіганням конфлікту між їхніми впливами і вирішенням стратегічних і поточних завдань. За цих умов інноваційна стратегія як така, що за визначенням сприяє підвищенню рівня прибутковості національних підприємств, може стати реальним простором для багатогранної співпраці держави і бізнесу.

Анотація

В статті проаналізовано сучасний стан національної економіки України з огляду потенціалу розвитку інноваційної діяльності та проведено оцінку перспектив і перешкод на шляху переходу до інноваційної моделі розвитку.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна модель, науковий потенціал.

Аннотация

Статья анализирует текущее состояние национальной экономики Украины, учитывая потенциал развития инноваций и оценки перспектив и препятствий для перехода к инновационной модели развития.

Ключевые слова: инновации, инновационная модель, научный потенциал.

Summary

This foreign analyzes the current state of the national economy of Ukraine in view of the potential of innovation and an assessment of the prospects and obstacles to transition to innovative development model.

Keywords: innovation, innovation model, research potential.

Список використаної літератури:

1. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: Монографія. К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.
2. Бунчук М. Национальные инновационные системы: основные понятия и приложения. М.: Аналитический центр по научной промышленной политике, 2011. – 40 с.
3. Жаліло Я.А. Перспективи інноваційного розвитку України (аналітична доповідь) // Перспективи інноваційного розвитку України: Зб. наук. праць / Ред. Я.А. Жаліло [Електронний ресурс] [http:// www.niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua).
4. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика/ за ред. Л. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні/ Держ. ком. статистики України. – К.: Консультант, 2009. – 365 с.
6. Нежиборець В. Інноваційна інфраструктура: проблеми, перспективи, рішення [Електронний ресурс] <http://www.ndiiv.org.ua/ua/library/view-innovatsiy-na-infrastruktura-problemy-perspektyvu-rishennja>.
7. Статистичний щорічник України за 2010 р. / Держ. ком. Статистики України. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.
8. Федулова І.В. Теоретичні положення з визначення категорій інноваційний процес і інноваційна діяльність // Проблеми науки: №8 – 2007.– С. 2-7.
9. Шарко М. Модель формування національної інноваційної системи України // Економіка України, –2005. – N4., С. 35-47.
10. National Innovation System. A Comparative Analysis / Ed. R.R. Nelson/ New York: Oxford University Press, 2011.
11. Shapira P. US National Innovation System: Science, technology and Innovation Policy development [Електронний ресурс] <http://charry.iac.gatech.edu>.
12. www.ukrstat.gov.ua/